

LINO KANČIOS MOTYVAI LIETUVIŲ MİSLĖSE IR KITUOSE TAUTOSAKOS ŽANRUOSE

AELITA KENSMINIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – mįslės, susietos linų temos plačiąja prasme (nuo pirminio žaliavos apdorojimo iki audinio), ir panašius motyvus, įvardijamus *lino kančia*, turintys kitų lietuvių tautosakos žanrų kūriniai: darbo dainos, pasakos apie kvailą velnią, patarlės bei priežodžiai. Daug linų temos aspektų aptinkama sakmėse, ypač apie laumes, tačiau dėl ribotos straipsnio apimties jos čia netiriamos.

Darbo tikslas – ištirti motyvus, žinomus kaip *lino kančia*, apžvelgiant platesnį jų kontekstą: tekstų, kurių sudėtinė dalis jie yra, variantų visumą, jų atspindžius įvairiuose tautosakos žanruose ir galimas ištakas.

Tyrimo metodai – lyginamasis, aprašomasis, teminės analizės.

Žodžiai raktai: darbo dainos, pasaka „Lino kančios“, patarlės ir priežodžiai, mįslės, audimas.

Įvadas

Mįslių tyrinėtojas Archeris Tayloras pastebėjo, kad įvairiuose kraštuose paplitusios mįslės, kuriose koks nors objektas vaizduojamas kaip asmuo, patiriantis daugybę kančių ar nužudomas. Tai ir turkų mįslė apie vynuoges, serbų mįslė apie vyną, rusų – apie arbatą arba lauke stovinčius pėdus, flamandų – apie riešutą, Rytų Europoje populiari mįslė apie puodą ir kt. Pasak mokslininko, mįslių kūrėjai tokius vaizdinius sukūrė nepriklausomai vienas nuo kito. Kviečių arba linų aprašymams būdinga keista ir sumaniai pritaikyta Kristaus gyvenimo paralelė, kurią A. Tayloras laiko vėlyvesniu mįslės raidos etapu, nes ne visos tokio pobūdžio mįslės daro užuominas apie Kristaus kentėjimus. Kai kurios indų mįslės apie puodą paralelės autoriui leidžia daryti išvadą, kad ši forma labai sena¹. Lietuviškų mįslių masyve turime šiuos iš A. Taylora minimų Europai būdingų „kančių serijos“ mįslių tipus: apie puodą, javus, rašomąją žąsies plunksną, linus, apynius. Angliškoje medžiagoje, pasak tyrinėtojo, turima tik viena mįslė apie linų kančias², o lietuviškojoje yra labai daug mįslių apie linus ir tekstilės gamybą. Linų / audimo temos reikšmingumas patraukė straipsnio autorės dėmesį tiriant lietuvių mįslių poetiką³, ir vėliau ne kartą teko vis labiau įsitikinti tiek

linų temos svarba mįslių poetiniame pasaulyje, tiek linų darbų sąsajomis su mįslių funkcionavimu⁴. Kadangi mįslėms būdingas didelis dėmesys detalėms (dėl to kartais prarandamas platesnis vaizdas) ir siekis pateikti netikėtą požiūrį, norėjosi sugretinti šios temos semantines interpretacijas su kitokiais, ne tokiais žaismingais žanrais. Taigi kitų tautosakos žanrų medžiaga apie linus straipsnyje apžvelgiama labiau kreipiant dėmesį į motyvus, kurie būdingi ir mįslėms arba tarsi diskutuoja su mįslių teikiama informacija: ją patvirtina, papildo ar jai prieštarauja. Artimiausi pasirodė tekstai, susiję su vadinamąja *lino kančia / mūka*.

***Lino kančios* vaizdavimo ypatumai darbo dainose**

Linai, lineliai, audimas nuolat minimi įvairiausių žanrų dainose, tad medžiaga teko apriboti: pasirinkta tiriamai temai artimiausia darbo dainų grupė – linų darbų, verpimo, audimo ir iš dalies skalbimo dainos. Nors liaudis tam tikrą, gana gausią linų darbų dainų dalį vadina *lino kančia*⁵, „Lietuvių liaudies dainyno“ XII (darbo dainų) tome nepavyko rasti nė vieno pavyzdžio, kuris vardinamas linų darbus vaizduotų ar pateiktų kaip linų kenčiamą kančią. Apskritai linai čia itin retai personifikuojami – pavyko išvelgti tik tris personifikavimo ar užuominų į jį atvejus. Vienoje septynis variantus ir dvi kontaminacijas turinčioje sutartinėje linas *taria*, t. y. liepia dirbti, darbus: ...*Linias tora, totata, Kad pasatų, totata* LLD 12 301; vieno varianto dainoje į liną kreipiamasi *Oi line lineli, Jaunasis berneli, Tik užaugai, tik pražydai, O jau tavi rauna* LLD 12 308; vienos penkių variantų ir keturių kontaminacijų dainos priedainyje garsažodžiais sukuriama iliuzija, kad linas liūdi: *Kaip sėjau linelį, Taip sėjau linelį. Siūdi liūdi linelis, Šalavijo šakelė, Va taip sėjau ir pasėjau* LLD 12 300. Paprastai darbo dainose linai pateikiami kaip objektai, kuriais visaip operuojama, o jų pačių atliekami veiksmai paprastai atitinka tikrovę – linai *auga, dygsta, žydi*.

Jei linarūtės ir linamynio dainose kas ir kenčia „lino kančią“, tai veikiau linų darbus dirbanti mergelė: ...*Kai linelius myniau, Su rankelėm tryniau. <...> Kai linelius verpia, Labai gaudžiai verkiau* LLD 12 297. Šios dainos variantų (iš viso yra 74 variantai ir 10 kontaminacijų) aprašyme išvardyta daugiau mergelės vargų ir skausmų: *Piršteliais akėjau, Pirštelius įpjoviau; Kai linelius kūliau, Ant kelių parpuoliau; Linelius kļojau, Kaip kalala lojau; Kai linelius merkiau, Sušlapusi verkiau; Vis pirštelius draskė; Pirštelius praverpia; ...Mano širdį spaudė; Aš drobelę balinau Ir ant savęs džiovinau* ir t. t. (LLD 12 p. 361).

Bet dažniau žmogaus darbai tiesiog ramiai, skrupulingai vardijami, neretai kiekvieną posmą pradedant jungtuku *ir* arba palydint jį ritmiškais nesuprantamais garsažodžiais, nudardančiais lyg amžinas tų darbų ratas: *Ir nuroviau linelius Nemažučius didelius. Dur dun bur dun, baukštum braukštum, Virdijonos, geltoni linel(iai)* LLD 12 267. Šie priedainių garsažodžiai greičiausiai yra vienintelis ryškesnis linų temos linarūtės bei linamynio dainose ir mįslėse bendrumas. Tarp kitų dainoms būdingų garsažodžių *tutai tutai, ritin dobil, čiutėla, čiuta lyja* ir pan. vis kartojasi *vytur vytur vyturelis* ir jo variacijos (LLD 12 261, 268, 269, 276, 285). Toks garsažodis randa-

mas ir mįslėje apie apynį: *Vytur vytur vyturys lip į dangų kiaušinukų dėti (Apynys) 5035(278)*; Vytur vyturėli, lipk aukštyn kiaušelių dėti (Apynys) 1001(379-4)*. Esama ir kitų artimų garsažodžių**, tik pažymėtina, kad jie nėra dažni nei darbo dainose, nei mįslėse.

Verpimo, audimo ir skalbimo dainose linų apdorojimo procesas atpasakojamas ne taip išsamiai, bet ir čia atspindimi labiau žmogaus vargai ir lūkesčiai. Vis dėlto šiose dainose esama daugiau ir mįslėms būdingų motyvų, palyginimų: *O šaudyklėlė kai lydekėlė LLD 12 456; Vai, kas dzyvai, Vai, kas zo prajovai, Kad vasarą Ežerai užšalo LLD 12 514; Jog mano rožė kerokė, Sidabrais lapais lapokė LLD 12 465; Antras buvo Margas kaip genelis, Trečias buvo baltas Kaip gulbelė LLD 12 519*. Labiausiai audimo dainose į akis krintantis bendrumas yra mįslėms itin būdinga sintaksinė loginė konstrukcija, rodanti gebėjimą ką nors daryti stokoiant tam darbui būtinų atributų: *Ana sukala Naujas stakles Be kirvio, be peilia, Be šakalelio. <...> Ana išaude Plonas drobeles Be skieta, be nytių, Be šautuvelia LLD 12 470; ir mįslė: Be staklių, be nyčių priaudžia trinyčių (Voras) 3718(33)*.

Trumpai apžvelgus darbo dainas, kurių tam tikra grupė net vadinama *lino kančia*, nepavyko išžvelgti įtaigesnio šio augalo kenčiamos kančios suvokimo, vaizdingesnio aprašymo.

Lino kančia pasakose ir galimos jos ištakos

Pasaka „Lino kančios“ (AT 1199A), priklausanti pasakų apie kvailą velnią grupei, „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ (KLPTK) elektroninės versijos⁶ duomenimis, turi 54 variantus ir 71 kontaminaciją. Juose susiduriame su nemenka *lino kančios* vaizdavimo įvairove. Fragmentas čia paprastai išlaiko tą pačią, ir dainoms būdingą darbų seką. Kartais ji tik išvardijama, kaip ir dainose, kartais vaizduojama labai detalčiai, o kartais tik paminimi tam tikri *lino kančios* kulminaciniai momentai. *Lino kančios* fragmentas įvairiuose pasakos variantuose pateikiamas dvejopai:

1. Kad pasiektų / gautų trokštamą auką, velnias arba jam artima būtybė turi išklausti *linų istoriją / darbus / kančią*, kurią pasakoja:

- a) žmogus – persekiojamasis arba jam padedantis asmuo,
- b) linai arba iš jų padaryti daiktai.

2. Velnias kenčia linų kančias:

- a) savo noru, nes tikisi patirti malonumą su moterimis,
- b) nes yra priverstas dėl sutarties sąlygų ar kitų priežasčių.

Pirmuoju atveju šis fragmentas skamba tarsi intarpas (retkarčiais – dainuojamasis), kartais tik paminimas jo buvimo faktas, yra ir savarankiško teksto variantas

* Straipsnyje vartojamos santrumpos kaip LPP I tome – santrumpos LTR ir LMD nerašomos. Prieš LMD fondo rinkinių numerius esantys romėniški skaitmenys I, II, III rodo fondo padalą. Kitų šaltinių tekstai pateikiami su atitinkamą rankraštyną įvardijančia santrumpa, rinkinių ir tekstų numeriais.

** Dainoje *Eh sitir vitir mėnesitir LLD 12 284* (variantų aprašyme) – mįslėse *Siūter mūter musia pasikorė (Verpstė) 1003(302)*, *Siūtur mūtur musė pasikorė (Siuvanti adata) 593(1-86)*; dainoje *Subatoj, seredoj, Subatoj, seredoj LLD 12 289* – mįslėje *Seredoj, subatoj gimė kumeliukas auksinėm kamanom, sidabrinėm padkavom (Mėnulis) 3153(83)*.

(1824/382/); antruoju – būna organiška pasakos dalis. Peržvelgus visus užrašytus pasakos tekstus, išryškėja tam tikra tendencija: šiek tiek skiriasi skirtingoms pasakojimo situacijoms priklausančių tekstų stilistika – metaforiškesni yra tie tekstai, kuriuose apie lino kančią pasakoja patys linai ir kuriuose ją kenčia velnias.

Visų pirma panagrinėsime atvejį, kai lino kančia yra pasakojama. Šio pasakojimo įvairovės skalė labai plati. Viename jos gale – toks variantas (cituojama fragmento pabaiga):

...Į arklus sustatyti. Jaują iškūrinti, kad išdžiūtų. Išminti. Parvežti, klojimi sukrauti. O paskum išbrukti ir, į pundelius surisus, parnešti klatin. Paskum gelažiniu sapečiu nušukuoti ir pakulas į kodelius suvynioti, o linus, šeriniu šepėčiu nusukavus, suverpti. Špūles nusivyti. Audaklas droba apmesti staklas, įriest valanan, nytis suverti. Ir skietan suverti, šėivų prisitrinti, išausti, upan nusivažus išvalati, išbaldinti, sukočioti. Retiman suvynioti ir skrynion pasidėti paskum. Švintovakareis nusiražus, gražius marškinius siūti, kal tiktai gaidžiai prodada gedoti (2477/194/).

Linų darbų skrupulingas vardijimas čia atitinka analizuotas linarūtės ir linamynio dainas, o dėmesiu smulkmenoms šis tekstas galėtų varžytis su mįslėmis, jei ne tų smulkmenų tikroviškumas, pereinantis į komizmą. Tokių variantų visai nedaug, gal pora.

Kitame skalės gale būtų tokios marškelės pasakojamo teksto ištraukos:

...Mani pasėja purvinoje baloje. Ir apvalkiaja, sudraske akėčiom. Tadu aš vos ne vos išdygau. Augau, augau ir paskui pražyda. Žydėdama daug velnių esu išbaidžius*. <...> Tadu ataja gospadoriaus mergas ir pradėja mani už plaukų tųsyti. Tųse tųse, išrove suvise su mano plaukais. Paskum atvažiava bernas ir sudėja ratos, ir nuveže balan, ir įmerke, ir prislage akmenimis. Tinai aš puvau puvau, visi mano kaulai supuva, pasidariau lunksti kaip gyvatė. <...> Sulaužė man ir kaulus, ir palikau kaip raganos plaukai. Tai tadu mani suriše ir numete klaimo kumburin. Tadu atajo boba ir pradėja daužyti mani delnais. Sudaužė, sudaužė, ir nebeliko nei vieno kaula. Tai tadu pajeme mani boba ir pradėja metyti par šunia duntis. Kur tik aš ajau, vis man par tas duntis tekdavo pralįsti. <...> Tai mani tadu nuvežė unt balų ir pradėja daužyti kalas ležiuviais... (1121/189/).

Šiame variante pasakotojas ypač mėgaujasi personifikacijos teikiamomis analogijų galimybėmis. Cituotame tekste esama kitiems variantams nebūdingų metaforų ir palyginimų, kita vertus, beveik visi jie atėję iš tautosakos konteksto. Tačiau nukapotų / nudraskytų / nutrauktų galvų ir braškančių / lūžtančių / skaldomų kaulų, rečiau – prigirdymo, dusimo, kūnų daužymo, sukimo po gyslelę motyvai aptinkami daugumoje metaforiškų variantų.

Lyg nulinį skalės atskaitos tašką galima įsivaizduoti pasakas, kuriose tik konstatuojamas pasakojimo faktas ir pobūdis. Dažnai tokiuose tekstuose pažymima, kad pasakojimas labai ilgai truko: *Ji sakė su visomis smulkmenomis, kad tik daugiau laiko praslinktų* 2293(30). Nemetaforiškuose tekstuose, pateikiančiuose pasakojimą, pastarojo ilgumas parodomas ir pakartojimais: *Tie lineliai lineliai reikia pasėti. Tie lineliai lineliai reikia įakėti. Tie lineliai lineliai reikia sudaiginti...* 936(44). Šie pakartojimai gali būti išlikusios pasakų dainuojamųjų intarpų (kaip minėta, kartais fragmentas turi tokią formą) nuotrupos: *Sėjau sėjau žalią liną, Dygo dygo žalias linas,*

* Plg. ir sakmes, kai chtoniškos būtybės negali įžengti į linų lauką (VLD p. 22, 89).

Augo augo žalias linas, Žydė žydė žalias linas... 1190(243). Įdomu, kad tie intarpai kartais pavadinami *lino kančia / mūka*, bet juose, kaip ir darbo dainose, vardijami linų darbai nevaizduojami kaip kančios.

Visuose pasakos variantuose persekiotojas nekantrauja, ragina pasakoti greičiau. Krinta į akis, kad jis klauso pasakojimo apie liną labai nenoromis, atrodo, yra privers-tas, tarsi nuginkluotas: *O jau tas velnis tiktai trypia, nerimauja, tik kapstos kanopomis, o ji vis teip dainuoja, ji neklauso* DPDI 81; *Ons nanuor klausytis* 3643(284). Keliuose variantuose stebuklingo pasakojimo poveikis sustiprinamas dar ir uždangstant langus lininiais audeklais, *nes velnias lino ir šermukšnio bijo* 2293(30), arba užrišant duris rožiniu, arba persekiotojui liepiant ardyti drobę, skaičiuoti jos siūlus. Kartais lininio audinio apsauga nurodoma kaip sąlyga, priverčianti nelabąjį klausytis pasakojimo (DPDI 79), arba pasakos pabaigoje paaiškinama: *...mergos negalėjo paimc, jų išgelbėj ražančius ir linų darbai, ba sako, kad ir linai yra švenci* 2324(83). Tokie variantai yra pavieniai, šiaip stebuklingas teksto poveikis neaiškinamas ir nekvestionuojamas.

Sakmių medžiaga, kuri dėl ribotos straipsnio apimties čia plačiau netiriama, rodo, kad velnias apskritai bijo linų: moteris pirtyje pamato velnią ir įlenda į linus; velnias prašo linų, kad atiduotų moterį, bet paimti negali (4551/216/, 4561/103/). Ki-toje sakmėje vaizduojama, kaip žmogus padeda velniui nešti pinigų maišą; žmogus įlenda į linus – velnias negali priėti (VLD p. 89). Velnias ar jam artima būtybė linų istorijos pasakojimo gali bijoti ir dėl to, kad gebėjimas ilgai pasakoti yra Dievo pre-rogatyva: prisiminkime sakmę, pasakojančią, kaip velnias atsineša maišus mįslių, o Dievas – ryšulėlį pasakų, ir velnias pralaimi (462/120/, panaši 5035/226/). Algirdas Julius Greimas apie *lino kančios*, kaip nepertraukiamo ir nesibaigiančio pasakoji-mo, reikšmę rašo: „...faktas, kad jis negali būti pertrauktas, jam suteikia magiška galią, kurios prigimtis yra priešiška Velnio prigimčiai; pagaliau, kaip nesibaigiantis pasakojimas jis formaliai išreiškia begalinį atstumą, skiriančią Gamtą nuo Kultūros, nuogą nuo aprengeto“⁷. Tačiau linų vaidmuo čia lemtingas, nes, kad ir kaip varijuotų diskursas, visur išlaikoma jo tema – linų darbai.

Balkanų folkloro tyrinėtoja Tatjana Civjan interpretuoja labai panašų rumunų tekstą „Kanapės pasaka“ kaip „trigubo sakralumo tekstą“⁸. Mitologiniu pagrindu, kodėl iš daugybės operacinių tekstų sakralizuotas buvo tekstas apie kanapę, T. Civ-jan laiko Griausmavaldžio Dievo ir jo iš dangaus išvartytos šeimos motyvą: į žemę / po žeme nutrenktas jauniausias sūnus patiria išbandymus ir apsivalęs įgyja ypatingą jėgą. Dauguma tradicijų sunaikinimo / atgimimo, įgyjant naują statusą, motyvą įkū-nija kaip tik kultūriniais augalais. Norint juos išgauti, reikia visų pirma sunaikinti pradinę substanciją, t. y. personifikuotą augalą. Mitinę veiksmo esmę sudaro tai, kad augalas priešinasi sunaikinimui ir laimi kovą. Artimiausiu šio motyvo prototipui ar galbūt archetipui autorė laiko nemirtingumą ir ypatingą jėgą suteikiančio haliuci-nogeninio Somos gėrimo paruošimą indoiranėnų tradicijoje⁹. Nors, pasak autorės, sutampa augalų apdorojimo būdai, Balkanų variantas skiriasi nuo indoiranėniškojo prototipo kanapės apdirbimo tikslais ir rezultatais – pagaminamas ne magiškasis gėrimas, o žaliava verpimui, audimui ir siuvimui. T. Civjan manymu, čia tekstas daro posūkį nuo *vyriškojo* (dievų ir didvyrių gėrimas) į *moteriškąjį* (moterų darbo

atributai). Žmonos su vaikais išvarymo motyvas rumunų folklore susijęs su keletu moteriškų personažų, visų pirma Žoimerica, kuri apibūdinama kaip našlė, kartu su vaikais išvaryta iš dangaus, tapusi požemio valdove, susijusi su verpimu, neretai – kaip tik kanapių. Kai Žoimerica buvo išėjusi, nuo dangiškos ugnies sudegė jos namas su jame buvusiais vaikais. T. Civjan mano, kad moteriški darbai šiam personažui priskirti vėliau ir tai galima interpretuoti kaip buitinę motyvaciją, funkcijų „nužeminimą“ iki utilitarinių – iš pradžių Žoimerica buvo labiau susijusi su ugnimi, kuri savo ruožtu susijusi su mirusiųjų kultu¹⁰. Toliau autorė, pateikdama įvairių ritualų, dažnai – smilkymo kanapėmis ar jų pakulomis, išvelgia kanapių ir ugnies sąsają¹¹ ir pereina prie kanapės, kaip pasaulio išvaizdavimą „apverčiančio“ narkotinio augalo, savybių aiškinimo. Kartu ji pripažįsta, kad rumunų tradicijoje nėra kanapės kaip narkotiko vartojimo liudijimų (magiškojo gėrimo funkcijos Balkanų tradicijoje perduotos vynu), visi duomenys susiję tik su „tekstilinėmis“ jos savybėmis. Taip pat tyrinėtoja mini, kad tokiu atveju *kanapę* gali dubliuoti *linas*, tik rumunų tradicijoje sakralizuoto teksto apie liną nėra, ir pažymi, kad operacinis tekstas „Lino apdirbimas“ yra rusų tradicijoje¹². Atrodo, kad lietuvių tradicijoje kanapėms taip pat suteikiamos tik „tekstilinės“ savybės. Lietuvių tradicijoje augalas, iš kurio gaminamas magiškas gėrimas, gali būti apynys – anoniminiame XVII a. pabaigos smulkiosios tautosakos rinkinyje yra mįslė *Nudurts atgyja, nenudurts neatgyja (Apynys)* SLT p. 15. Apyniui šią funkciją skiria ir Nijolė Laurinkienė¹³.

Daivos Astramskaitės studijoje „Linai ir lėmimai“ parodoma vestimentarinės linų funkcijos svarba ir sakralumas. Plėtodama A. J. Greimo išvalgas, autorė analizuoja Jono Lasickio Vaižgantui skirtų apeigų aprašymą ir pažymi, kad aprengimas, nedavimas „nogus eithi“, yra priešingas mirčiai: „Vaižganto funkcijos yra įtvirtinti Gyvenimą *aprengiant nuogą* – po vestimentarinės linų kultūros kodu slepiasi gyvenimo ir mirties reikšmės. Binarinė opozicija *aprengtas vs nuogas* yra Gilesnių seminių kategorijų *gyvas vs miręs* išraiška. Galime konstatuoti du Vaižganto tarpininkavimo tarp mirties ir gyvenimo atvejus – naujagimio aprengimą (krikšto marškinėliai, kurie saugo nuo mirties) ir mirusiųjų, atvykusių į Ilges, simbolinį aprengimą lino marškiniais“¹⁴. Turint galvoje, kad dažniausiai pasakoje persekiotojas yra numirėlis (paprastai giminaitis ar mylimasis), ir tik bepasakojant dažniausiai pertariama, jog tai velnias, toks linų dievo funkcijos traktavimas skamba labai įtikimai. Ir nereikalauja tokio ilgo įrodinėjimo, kodėl operacinis tekstas tapo sakralus. Taigi nuo numirėlio / velnio apsaugo ne tik mirčiai opozicijoje esantys lininiai drabužiai, bet ir sakralaus teksto apie tų drabužių pagaminimą sakymas.

Apžvelkime pasakos variantus, kuriuose velnias kenčia *lino kančią*. Kaip minėta, šie variantai labai skiriasi nuo aptartųjų, kai *lino kančia* yra pasakojama. Įsidėmėtina ir tai, kad pirmuosiuose neretai persekiotojas įvardijamas kaip numirėlis, o čia pagrindinis veikėjas visada yra velnias. Dalyje variantų jis kenčia lino kančią, nes siekdamas malonumo įlenda į linus:

Viena moteriškė verpė linus. Kartą velnias nusižiūrėjo, kaip toji moteriškė beverpdama palaižo linus arba palaižo pirštą ir juo vilgo linus, ir sako sau:

– Ir man tiktų, kad ir mane taip laižytų.

Velnius ir sugalvojo įlįsti į lino sėklą, kad užaugtų linais. Pavasarį linai išdygo, užaugo. Rudenį juos nurovė, įmerkė, pakreikė, išmynė, nubraukė. Velniui vis buvo sunkiau ir sunkiau, bet vis dar iškentėjo. Paskiau pradėjo linus šukuot per geležinius šepečius. Velnius to šukavimo pakelt nebegalėjo ir pabėgo (3188/66/).

Šis tekstas itin būdingas, tik kituose variantuose dar aptinkama vaizdingų detalių, metaforų: *...vos gyvas beliko, tika neuždūso dūmuose <...> kai ims velniui kaulus laužyt, kad jau liko tiktai skūra* 2145(191); *...čiut išsilaikė neprigėrīs <...> pradiėjo per tuokius medinius grumslius sanarius laužyt* 3470(183). Kartais velnius kenčia dėl kitų priežasčių – kad gautų žmogaus sielą (2411/122/), kad atgautų skolą (544/222/), nes susilaužino (4859/98/), arba motyvacija iš viso miglota (4793/36/).

KLPTK duomenimis, šią grupę sudaro 13 variantų, iš jų 7 užrašyti Žemaitijoje, 2 – vakarų ar pietvakarių Lietuvoje, vieno užrašymo vieta nežinoma. Taigi net 9 variantai iš 12 užrašyti regione, kuriame užfiksuotas linamynio paprotys, išmynus savo linus, kaimynams iki pusiaunakčio nunešti Kuršį – antropomorfinę iš šiaudų padarytą baidyklę. Angelė Vyšniauskaitė rašo, kad mynėjams prisiimti Kuršį ir nesugauti jo atnešėjo buvusi gėda, o kuršnešiui pabėgti – garbė. Pagautą kuršnešį „sumušdavo, pristatydavo pernakt sukti linų laužiamąją mašiną, o rytą, išrengę nuogą, prie iškryžiuotų rankų pririšę mieta su drabužiais ir apdraskytu kuršiu, paleisdavo namo“¹⁵. Autorė kelia hipotezę, kad Kuršis sietinas su šaltiniuose minimu prūsų dievu *Kurku*, kurio vardą Kazimieras Būga kildina iš senųjų slavų, rusų ir lenkų žodžių, reiškiančių krūmą, kelmą, o Vladimiras Toporovas teigia, jog Kurkas reiškias piktąją dvasią, kenkiančią javams, ir jos veiklos sferą lokalizuoja tarp miško ir lauko. A. Vyšniauskaitė rašo, kad linai iš senovės buvo sėjami dirvonuose, plėšiniuose, išrovus ar sudeginus krūmus bei kelmus, taigi buvo braunamasi į nesukultūrintos gamtos stichiją, o Kurkas galėjęs dėl to keršyti. „Linus išmynus, t. y. pavertus pluoštu, buvo stengiamasi Kurku nusikratyti, jį pernešant mynės dar nebaigusiams.“¹⁶ Paprotys ir pasaka kalba apie panašų darbų etapą. Linus išmynus, atsikratoma Kuršio – pasakoje velnius dažniausiai kenčia lino kančias iki šukavimo, t. y. iškart po išmynimo, pradėjus linus šukuoti, jis neišveria ir pabėga. Taigi šie pasakos variantai greičiausiai atspindi tikėjimą, kad priešiška pamiškių ir laukų dvasia, atstovaujanti nekultūrai ir neįmanomajam pradui, tūno linuose ir palieka juos po išmynimo arba vos pradėjus šukuoti. Norbertas Vėlius teigia, kad linas veikiausiai buvo laikomas pereinamojo pobūdžio augalu, turinčiu ir dangiškųjų, ir chtoniškųjų ypatybių¹⁷. Toliau autorius rašo, kad linas yra „tarsi du kartus gimstantis: vieną kartą iš žemės, o antrą – praėjęs visą „lino kančią“. Pirmą kartą jis gimsta žaliu augalu, o antrą – baltu audeklu. Iškentėjęs „lino kančią“, linas iš žemės tarsi pereina į dangaus statusą“¹⁸.

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniienė pateikia keletą „lino mūkos“ interpretacijų¹⁹. Viena jų teigia, kad *lino kančios* dainų ciklas – tai miršančio ir atgimstančio Dievo apraudojimas. Raudos versija įtikimai iliustruojama pavyzdžiais iš Viduržemio jūros baseino. Tačiau autorė pripažįsta, kad „Lietuvoje panašių lino apraudojimo inscenizacijų linarūtės metu lyg ir nėra“, toliau pateikiami lietuviški pavyzdžiai neparemia šios interpretacijos, o cituojamos latvių dainos net jai prieštarauja. Ją palaiko tik netikros nuotakos verkavimas, laidotuvių giesmių parodija „Pasėjau griki, pasėjau

vikį...“ ir su didelėmis išlygomis mažosios tercijos intonacija²⁰. Norėusi pritari kitai autorės interpretacijai, tęsiančiai daugumos apie *lino kančią* rašiusių autorių tradiciją: „Baigiamajame „lino mūkos“ etape galima išvelgti platesnį mitologemos nuoga → aprenpta įprasminimą – gamtos stichijos sukultūrinimą (galbūt ir lydiminės žemdirbystės pradžia)²¹. O praktinė šio teksto atlikimo, įeinančio į audeklo gaminimo technologiją kaip apsaugos priemonė, paskirtis – iš anksto užtikrinti kiekvieno lino gyvenimo proceso kokybę²². Apie tą pačią teksto reikšmę, tik platesnę praktinę paskirtį, kalbama ir A. J. Greimo atsargiai pateikiamose išvadose, kad lino kančia pasirodanti arba kaip mitinės velnio metamorfozės į liną (jis yra materialinė tarp gamtos ir kultūros tarpininkaujančio Vaižganto inkarnacija) atpasakojimas, arba kaip kanoninė formulė, padėdavusi prisijaukinti skalsą namams nešančius kaukus²³.

Apžvelgus pateiktą medžiagą, galima kelti prielaidą, kad dainose ir pasakų dainuojamuosiuose intarpuose išlikęs operacinis tekstas apie linų darbus su kančios motyvu buvo susietas vėliau. Panašu, kad pasakos tipas AT 1199A sudarytas iš dviejų genetiškai skirtingų pasakų: tų, kuriose vadinamoji *lino kančia* sakoma kaip apsisaugojimo priemonė, ir sakmiškų pasakų, vaizduojančių lino kančią kenčiantį velnią. Tai nereiškia, kad pastarosios yra vėlyvesnės. Šie tekstai apie tą patį reiškinių galėjo gyvuoti savarankiškai, kitokiose situacijose. Kaip parodė analizė, dainose ir dainuojamuosiuose intarpuose – ten, kur tekstas susaistytas ritmo, melodijos ir rimo, – personifikuoto lino kančių vaizdavimo nėra. Beje, maždaug dvidešimtyje šios pasakos variantų pasakojimas vadinamas *žodžiu apie lino visą darbą, linų augimo istorija, linų pasaka, pasaka apie žalią liną / lino gyvenimą, Linelės giesmė, lino daina*. Užbėgant už akių paremių analizei, galima pasakyti, kad Jurgio Lebedžio smulkiosios tautosakos iš senųjų XVII–XVIII a. raštų publikacijoje (SLT) neaptikta nė vienos patarlės apie lino kančias, nors su linų tema susijusių ir iki šiol aptinkamų paremių esama nemažai. Rastas tik vienas metaforiškas posakis, greičiausiai lyginantis žmogų ir linus šiuo aspektu.

Gali būti, kad dirbant linų darbus buvo dainuojamas emociškai neutralus operacinis tekstas. Veikiausiai vaizdingosios kančios metaforos atsirado visų pirma pasakose apie kenčiantį velnią, paskui iš jų perėjo į tas, kuriose linai personifikuojami ir kuriose šis operacinis ir magiškas tekstas buvo atpasakojamas (t. y. neužkonservuotas eilėdaras ir melodijos). Ilgainiui *lino kančia / mūka* pradėti vadinti visi tekstai apie linų darbus. Taip galėjo būti atnaujinta nuo seno sakralaus teksto vertė. Galbūt kančios išaukštinimas susijęs su krikščioniškos pasaulėjautos išsigalėjimu, o gal jo griebtasi kaip paguodos dėl labai sunkios valstiečių kasdienybės paralelių*. Jokūbo Brodovskio žodyne (XVII a. pabaiga ar XVIII a. I pusė) esama vaizdingų patarlių

* Motiejus Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje“ pateikiami tokie 1696 m. raganų tardymo aprašymai: „Taip liudijant ir stigavojant, liepėm apskųstuosius datirti per vandenį, arba plukyti. <...> Taip prisiekus, liepėm minavotąjį Kuzmį pirma žudyti (brač na tortury), o paskiau gyvą sudeginti. Magdaleną su Lucija, nors patidvi nepriversti viską išpažino, vienok, kad antrą atvejį išpažintų ir išreikštų kitus žynius su raganomis, tiems patiems vyrams matant, liepėm taipogi pirma žudyti, o paskiau, kaipo datirti ragani, sudeginti“ (*Motiejus Valančius*. Raštai, t. 2. Vilnius, 1972, p. 344–349). Be šių trijų raganavimu apkaltintų žmonių, protokole nurodoma, kad kankinami apkaltintieji įskundė dar 25 žmones, kurių laukė toks pat likimas.

apie vargą: *Vargas mums privinčiasvotas kaip marti; Varge augau, sielvartuose karšau*, vok. prierašas – *Esu gimęs kančioms* SLT p. 82–83; *Stroks ne brolis*, vok. prierašas – *Žiaurūs ponai baudžia skorpionais [kruvino plakimo įnagis]** ir kt.

Lino kančios atspindžiai patarlėse ir priežodžiuose

Kaip minėta, patarlių ir priežodžių, kalbančių apie linų darbus, nėra itin daug, daugiau variantų turi tik patarlės apie audimą. Paremijos papildoma kitų žanrų kūrinuose sukurtą linų temos panoramą vienu kitu aspektu. Kai kurios patarlės yra apibendrinančios ir pamokančios, apeliuojančios į pasakų siužetus, kitos, o ypač priežodžiai – ne tokie daugiareikšmiai, buitiškesni, tačiau įsiliejantys į žanrų dialogą panašiomis detalėmis.

Lina Būgienė, rašydama apie sakmių ir patarlių sąveiką, pažymėjo, kad vieni tautosakos žanrai gali sudaryti artimiausią kontekstą kitiems, o tai iliustruoti parankiausia sąveikomis tarp stambesniųjų, naratyvinių žanrų ir mažųjų formų – patarlių, priežodžių, galbūt mįslių ir pan.²⁴ Patarlėse *Ilga linų pasaka, kolek lig siūlais privedi* LKŽ XVIII 970, *Linai – trumpas žodis, bet mūka ilga* 4220(23), *Lino kančios nė vel[nia]s neiškentėjo* LKŽ XVIII 648, *Linų cik velniai bijos* 2706(278) matyti aki-vaizdžios apeliacijos į pasakas.

Patarlės *Geri miltai mokin[a] kepėja, geri linai – verpėja* SLT p. 101, *Kokia audėja, toks ir audeklas* 5709(109) ar *Staklės miške, o jau audeklą audžia* 4529(50) turi dažnai pasitaikančią struktūrą ir kaip daugelis patarlių gali būti suprastos tiek tiesiogine, tiek apibendrinamąja reikšme. Taip pat ir šios, beveik nieko neatskleidžiančios apie nagrinėjamą temą, nebent tam tikrą, irgi bendrą, pasigėrėjimą geru darbininku, meistriškumu: *Gera verpėja ir iš pakulų linus suverps* 771(176); *Gera audėja ir tvorėj išaudžia* 218(1073/30). Antroji patarlė, turinti 53 variantus, šiek tiek polemizuoja su pašėpiančia verpimo daina (*Insivėriau tvaron, Čiūta, Tvaraj nedereja, Čiūta* LLD 12 454). Ironiškuose apibūdinimuose atsispindi tekamojo amžiaus merginai privalomų darbų ir jos polinkio pramogauti vertinimas: *Aust – nei stukt, verpt – nei trukt, o prie tanciaus kaip vėjas* I 223(60) (20 var.); *Aust – anei paklaust, o ištekėt – nors ir šiandien* 9273(49) (17 var.). Kaip ir šie pastebėjimai, dar neįgiję apibendrinamosios reikšmės, greičiausiai labiau tiesiogiai suprantamos ir patarlės *Jeji gera verpėja, džiaugias ir audėja* 6245(143), *Man verpimas kaip striūna, o audimas kaip skūra* 4713(271), *Gula liną – sugul[i] šilką, gula vilną – sugul[i] vilką* SLT p. 105. Kai kurios patarlės kalba apie linų darbų sunkumą, tarsi atitardamos darbo dainų nusiskundimams: *Jeji nemyli pačios, tai prisėk daug linų* 418(51/39). Daug variantų turi priežodis *Susiraukęs, kaip linus braukęs* 545(131/21).

Visą pluoštą sudaro priežodžiai, kuriuose varijuojama mintuvų ir burnos, gerklės palyginimu: *Išsižiojęs kaip mintuvai* 4179(73); *Tai gerkla, kaip mintuvai* I 214(60); *Kad išsižiojęs, tai gerklė kaip mintuvai – ir šunį nuluptą prarytų* 1282(32). Mintuvų palyginimas su burna, ypač lojančio šuns / kalės (*Didelis šuva, kai mintuvai* LKŽ VII

* Laužtiniuose skliaustuose – J. Lebedžio pastaba.

246), labai būdingas ir mįslėms – tai, matyt, nulemta objektų, o gal ir jų skleidžiamų garsų panašumo. Šiam aspektui labai artimas ir mintuvų lyginimas su šnekėjimu bei nusišnekėjimu, plepumu: *Liežuvis kaip mintuvai (Daug kalba)* 4540(165); *Tavo burna kaip mintuvai, liežuvis kaip kultuvė* LKŽ VIII 246. Puikus kalbos, šnekėjimo valdymas, tiesa, vertinamas neigiamai, lyginamas ir su verpimu bei audimu: *Liežuvis sukas kap an kalvarato (Daug kalba)* 4887(128); *Pats audžia, pats meta (Meluoja)* LKŽ I 505.

Mįslėms apie mynimą ir verpimą kūniškumu, šiurkščia intonacija yra artimas priežodis *Išsižergęs kaip mintuvai* 4542(113). Mįslių metaforoms artimi ir šie priežodžių palyginimai: *Iš antro įmetimo vieną žuvį pagavo kaip šaudyklę* LKŽ IV 158; *Sukas da ana kaip verpstė* LKŽ XVIII 787; *Pilvą tura kaip verpelę* LKŽ XVIII 779 (mįslė: *Drūtas kaip agurkas, sukas kaip vijurkas (Špūlia)* 1125/52-1/).

Patarlėse ir priežodžiuose tiesiogiai deklaruojamas vertybinis požiūris į drabužius, apsirengimą, nenuogumą: dar J. Brodovskio užrašyta patarlė *Nevalgęs pereisi tris keturis laukus, o nuogas nei per slenkstį neperžengsi* SLT p. 137, jos variantas *Pilvas – ne gromata, niekas nemato, ką įdėjai, o ką ant savęs užsidėjai – visi pamato* LTt 5 353 ir kitos – *Aprėdytas ir kelmas kitaip atrodo* LTt 5 357, *Aprenk kuolą, ir tas bus gražus* LTt 5 358. Priežodžio *Tiesus kelias kaip išaustas* LKŽ XVI 213 pasigrožėjime atsispindi austų dalykų vertingumo idėja.

Kristijono Gotlybo Milkauš žodyne (1800) yra metaforiškas posakis, primenantis pasakose personifikuojamą liną: *Gerai, kad vaikus išlamdė, vok. prierąšas – Gerai, kad vaikus išmokė, spaudė prie darbo* SLT p. 617. Naujesni pavyzdžiai rodo, jog lino kančia galėjusi teikti žmogui paguodos, kad jam būtų lengviau vargą vargti: *Saka, žmuogus kent lina mūka. (Kas daug yr nukentiejįs)* 5391(922); *Du metus žmogus išgulėjo kaip linas (Išsirgo, iškentėjo)* LKŽ VII 520; *Gyvenu kaip linas, baloj mirkdamas (Prastai gyvenu)* LKŽ VII 520, nes už tai laukias krikščioniškas atpildas – *Linai išvaduoja pragarą (Labai sunkus darbas atperka kaltes)* LKŽ XVII 799.

Linų tema mįslėse

Mįslių, kurios įvardytų lino kančias, yra tik keletas, dažnai jos turi tik po vieną kitą užrašytą variantą: *Kuris iš javų daugiausia nukencia? (Linai)* LTt 5 7597*; *Nukerta man galvą, supūdo mano mėsą, sulaužo man kaulus, bet aš esu reikalingas ir ponui, ir ūkininkui (Linai)* 1512(25-55) (4 var.); *Laukely stovėjo, mėlynai žydėjo, daug kančių kentėjo ir žmones rengti pradėjo (Linai)* 4393(25); *Mušė mane, dauže mane ir ant sosto karaliumi pasodino (Linai)* I 719(208) (2 var.); *Be vainas, be nieka – šimtus galvų traukia (Šukuoja linus)* 1910(34-21); *Mane žemėm barsto, dalgiais šukuoja ir mazgoja, ir daužo, baltina, vynioja (Linai)* 6470(200). Atrodo, kad kai kurios šių mįslių yra tarsi antrinės, apeliuojančios į pasakų apie lino kančią žinojimą. Negausios ir tos mįslės, kurios tarsi apibendrina, pateikia linų gyvenimo santrauką, tačiau jos turi tipišką mįslėms logines konstrukcijas, sintaksinę struk-

* Šioje pastraipoje ten, kur skaičius nenurodytas, yra vienas variantas.

tūra: *Kai jaunas buvau, siūbavau liūliavau, o kai pasenau, žmogų apvilkau* (Linus) 1510(101-262) (2 var.); *Pirma žalias, paskui baltas svieta rėda* (Linus) 721(193-16); *Bėrs, žals, mėlynas, gelsvas, žils ir balts* (Linus) 37(446); *Mažas grūdelis visų svieta aprėda* (Linus) 13(62); *Numečiau taukuota, išdygo lapuota, užaugo spygliuota, pamušiau – nubiro, padžioviau – suiro* (Linus) 340(67-1); *Kailį nešioja, galvą valgo, mėsą meta laukan* (Linus) 1534(472) (4 var.).

Esama daug mįslių, užmenančių ar vaizduojančių linų darbus apskritai. Dažniausiai mįslėse dėmesys skiriamas atskiriems linų darbų etapams, eksploatuojamos tam tikros detalės, sutampančios su pasakose vaizduojamų lino kančių aprašymais. Linų mynimo darbai vaizduojami kaip gyvūnai (neretai šunys) su kaip nors pažeistais, yrančiais kūnais, dažnai naudojami ir pasakose pasikartojantys žarnų, laužomų kaulų motyvai: *Kalė kaukia be žarnų* (Mintuvai) JMK p. 65; *Šuo loja – dantys byra* (Linus mina) LTt 5 7025; *Šuva loja – kaulai byra* (Mintuvai) LTt 5 7026; *Meška viau viau, jos uodega vikst vikst, kaulai birū birū* (Linus mina) 2326(182); *Šuva loja, smegens byra* (Linus mina) 2736(103). Panaudojamas ir gyvybingasis kūniškumo aspektas – erotizmas: *Praskleisk rytus [rietus], kišk gauruotus* (Linai ir mintuves) 4537(26-3); *Kietą kiša, minkštą traukia, mikal mikal, mak mak mak* (Linus minant) 3874(469d). Nors pasitaiko poetiškesnių vaizdų – *Trinugaris žirgas, Dvinugaris raitelis, Balto vario kamanos* (Mintuvai) LTt 5 7017; *Gale dvaro šilo pilį daro* (Linus šukuoja) 3116(155); apskritai linų mynimo ir šukavimo aprašymai grindžiami kūniškumu ir perteikiami žemąja leksika. Vaizduojant tolesnius darbus (verpimą, šeivos sukimą), taip pat labai mėgstamas žarnų motyvas ir apskritai „pilvo“ tema, susijusi tiek su alimentarine, tiek su reprodukine funkcija: *Pernykštis kumeliukas, šiūmetės žarnos* (Verpstė) LTt 5 7038; *Avutė bėga – Bobutė žarnas traukia* (Ratelis) LTt 5 7071; *Kūšy pašina* (Linus verpiant) 618(72-28); *Judink mane, Krutink mane, Kad pilvelis augtų* (Špūlė) LTt 5 7081; *Maža avelė bebėgdama priėda* (Špūlė) LTt 5 7072; *Žmonelė bėga bėga ir papampa* (Špūlė) LTt 5 7078. Panašūs vaizdiniai vartojami ir aprašant gerokai nuo linų paruošos nutolusį darbą – audimą, ypač pamėgtas yra tįstančių žarnų motyvas: *Seni kaulai, Naujos žarnos* (Staklės ir audeklas) LTt 5 7098; *Šarka krykščia, žarnos tįsias* (Šaudyklė: šeiva ir siūlas) 2344(307); *Lingė lakstė po dirvonus, Šile žarnas draikė* (Šautuvs po audeklą) LTt 5 7114; *Kojom mina, bamba trina, kaip prasižioja – kiša* (Audžia) 823(159-31); *Gyslos tąsosi, kudlos kratosi, nuogas skylės ieško* (Audžia, šaudyklė) 2291(121).

Pažymėtina, kad kaip tik audimo vaizdavimu mįslės labiausiai skiriasi nuo kitų žanrų – juk, kaip minėta, *linų kančios* ciklo dainose nėra metaforų; pasakose linų darbai ne visada pasakojami iki galo, o tik kol gaidys sugieda, arba paprastai vaizduojami iki to momento, kai velnias nebeiškenčia – iki šukavimo. Taigi mįslės pateikia metaforų apie tolesnį vyksmą. Aprašant ankstesnius linų apdorojimo procesus, figūruoja šuo, avis, kiaulė, arklys, ožys, meška, o vaizduojant audimą dažnai minimi paukščiai ir žuvis. Staklės ir audimas aprašomi ne tik kūniškumą vaizduojančiais tekstais. Daug yra poetizuojančių, universalius vaizdus kuriančių tekstų: *Čia – žemė, čia – žemė, viduryj žuvis plaukia* (Šaudyklė audžiant) 1834(865); *Lydė nardė, upė šalo, vanagas saloj sėdėjo* (Audžia) 784(607); *Juodas jautis brenda, paskui jį ledas*

šula (*Audžiant skietas*) 2885(55); *Dvylika monų, dvylika karmonų, įsodink rožę, kad gražiai žydėtų* (*Staklės ir audėja*) 1832(176-7). Audėja, dirbdama su *monais*, įgyja nepaprastos galios: *Sesuo šimtus valdo* (*Audžia*) I 860(145a); *Išginiau kalnais, parginiau pakalnėm, šimtais suskaičiavau, vieno neradau, ir to pačio pasigedau* (*Audimas ant mestuvu*) 2736(106). Čia, kaip ir kituose tautosakos žanruose, ypač dainose, audimas yra mergelės kvintesencija, vertės matas. Apie audimo raštą sakoma: *Dimną sėklą sėjau, Keturi diegai dygsta – Ne bet kas pažįsta* (*Audimo raštas*) LTt 5 7110. Mįslė apie juostą *Dieną kaip lankas, naktį kaip žaltys* 2852(117) gali atspindėti ne tik ryšimos juostos buitinę funkciją, bet ir nurodyti stebuklingą laumės ar Dievo juostos – vaivorykštės – savybę pasiversti į chtonišką būtybę ir susiurbti vandenį²⁵. Turimas vienas tekstas be atsakymo, todėl pakliuvęs į Patarlių ir priežodžių karto-teką, tačiau jo meninis vaizdas ir semantinis bendrumas beveik nekelia abejonių, kad tai yra mįslė apie audimą: *Dūrė elnias keran – galvą ištraukė, ragai pasiliko* 284(433-18). *Keru* mįslėse kartais vadinamos staklės – *Kere keryklė, Kampe kampyklė, Jūrose lydeka nardo* (*Audžia staklėse*) LTt 5 7102. Galima manyti, kad audimo raštas įsivaizduojamas kaip elnio ragai (panašiai kaip kitose mįslėse lede išalusios jaučio ar kiaunės pėdos)*, o elnio, kaip pasaulio modelio, reikšmė gerai žinoma.

Mįslėse aukštinami ir dar nepradėti doroti linai. Linas augalas suvokiamas tarsi savaime, nepriklausomai nuo svetimos valios egzistuojantis dalykas. N. Vėlius rašo, kad pasaulio medžio relikto galima įžiūrėti ir mįslėse, kurių įminimas esti linas²⁶. V. Toporovas teigia, kad „pasaulio medžio mitologema įsivaizduojama mįsle *par excellence*, iš kurios kilo visi svarbiausieji semantiniai mįslių tipai“²⁷. Jis nurodo mįsles apie metus. Lietuvių mįslėse metai, linas, kanapė dažniausiai užmenami labai panašiais tektais. Lauke augantis linas vaizduojamas taip, jog nekelia abejonių, kad tekste perteikiamas pasaulio medžio motyvas: *Užuolėlis kankalėlis, devyniašakis, devynialapis, viršuje mėnuo teka* (*Linas ir jo žiedas*) 374(2581-2); *Mėnuo sulig pietų viršuj medžio šviečia, o popiet pragaišta* (*Lino žiedas*) I 702(81); *Užalus bružolus, devynšakis, devynlapis, un tu šakelių šimtas vaikelių* (*Linas*) 2524(87); *Pavirš medžio ugnis dega* (*Linai*) III 91(13). Žydinčių linų laukas vadinamas *dangumi*: *Ant žemės nusileidžia dangus* (*Žydyntys linai*) 6222(105); *Kada padangės ant žemės?* (*Linams žydynt*) LTt 5 7598.

Pažiūrėkime, kokius tikrovės objektus susieja vienodus užminimus su *linais* turintys įminimai. Linų laukas užmenamas taip pat kaip ir saulė – *Aukso paklodė visą srietą apgobia* (*Linas*) 4368(330); panašiai užmenamas sniegas – *Balta drobulė visą pasaulį užgulė* (*Sniegas*) LTt 5 5447), naktis – *Juoda marška visus gulti pavarė* (*Naktis*) LTt 5 5387. Šios mįslės turi ryšį su linais dar ir tuo, kad tikrovės objektą, linus, maskuoja su jais susiję audiniai. Prinokęs linas vaizduojamas tokiu pat tekstu kaip varpas: *Žvanga žvangutis, skamba skambutis ant aukšto kalno su kanapių uodega, su aukso / sidabro galva* (*Linas*) I 243(27) / (*Varpas*) LTt 5 7448. Panašus reikšmių laukas, atrodo, kuriamas ir tekstu apie mėnulį: *Pėtnyčiom, subatom / Gimė kumeliukas aukso patkavom* (*Mėnuo*) LTt 5 5420. Linas, kaip ir varpas, (su)šaukdamas žmones,

* Latvių mįslės apie audimą: *Dzeltens briedis pa upi brien* ALTM 327d; *Stirna skrien, pēdas zūd* (v. jūk) ALTM 333; *Briedis brien* (v. maun), *ezers salst* ALTM 345f.

liepia daryti tai, kas privalu: *Sužvingo žvingutis aukštame kalnely, ne savo gimdytus vaikus sušaukė (Varpai bažnyčioje)* LTt 5 7452; *Ažuolas šimtametis marčių, mergų šaukia (Linai)* 4368(253).

Apie audimą / audinius mįslių tekstuose kalbama ir daugiau. Bitė, kuri kitose mįslėse užmenama kaip *paukštis / vanagas / žvėriukas*, kuris lekia pro *Dievo namus / aukštą kalną*, dažnai vaizduojama tarsi audėja: *Tamsiam kambarėly moterėlė audžia audeklą be staklių (Bičių avilys)* LTt 5 6221. Jos darbo rezultatas vaizduojamas arba tarsi pasidarantis savaime – *Neaustas, neverptas pasidaro šešianytis (Bičių korys)* LTt 5 6232, arba kaip žmogui nežinomą būdu nuaustas: *Be adatos susiūta, Be peilio išausta (Bitės korys)* LTt 5 6233. Austi daiktai mįslėse puošiami tauriuosius metalus reiškiančiais epitetais: *Per uolas sidabro juosta tiso (Upė)* 2971(99); *Šešios skoterts vario, Septinta – sidabro (Savaitė)* LTt 5 5585; *Auksu mesta, Sidabru atausta, Deimanto peiliu rėžta (Vaivorykštė)* LTt 5 5402. Vaivorykštė vaizduojama ir tiesiog kaip audeklas, ypatingas dėl savo didumo: *Vienu rietimu visą dangų apriečia (Vaivorykštė)* 712(786). Jau J. Brodovskio žodyne pateikiama mįslė, kurioje dangus įsivaizduojamas kaip nuaustas: *Pilnas dangus arba pilna paklodė trupučių (Dangus pilnas žvaigždžių)* SLT p. 413. Esama ir daugiau tokių dangaus suvokimą patvirtinančių mįslių: *Eina ožys rėkdamas, Ragu dangų drėksdamas (Perkūnas ir žaibas)* LTt 5 527; *Eina jautis rėkdamas, dangų ragu rėždamas (Griaustinis)* 3010(70). Turimas vienas toks pat užrašytas tekstas, atsakyme įvardijantis vaivorykštę: *Aina veršis rėkdamas, ragu dangų rėždamas (Drignė – vaivorykštė)* 1046(171).

Medį, kalną, laivą, tiltą, elnią ir t. t. (tai, kas paprastai vadinama pasaulio modelio simboliais) galima suvokti kaip pasaulio prasmingumo ir dvasingumo simbolius. Paprastam žmogui dažnai labai sunku dvasingumą išreikšti žodžiais ar sąvokomis, todėl jam dvasingumą išreiškia tai, kas gražu. Turbūt labiausiai tautosakos žmogus pasigėrėjimą išreiškia įvertinimu *aukso, auksinis*. Aukso spindėjimas dainose, auksu žaižaruojanti ostija per mišias, kai tvirtinama, kad joje esąs Dievo kūnas, auksu švytinti erdvė religinėje daileje – tai dvasios spalva, grynasis grožis, anapusbės pasireiškimas. Pasak Aleksandro Veselovskio, auksą reiškiantys epitetai „siejami ne su spalva ar materialia daiktų kokybe, o išreiškia apskritai vertingumo idėją“²⁸. Preliminariai galima spėti, kad metalai (mįslėse minimi *žvangantis linas su aukso galva, sidabro juosta, vario ir sidabro skotertės, balto vario kamanos* ir t. t.) simbolizuoja naują pakopą žmogaus vystymesi, žmogiškąją būtį. Visi mįslėse aptikti audimo aspektai – kūniškumas, linai, bitės, ugnis ir auksas – susiejami mįslėse apie žvakę: *Siūlių siela, Ugnies galva, Galvijo kūnas (Žvakė)* LTt 5 6971; *Mėsinis kubilas, Kanapinė uodega, Aukso kepurė (Žvakė)* LTt 5 6972; *Lino linojėlis, Bičių sijonėlis, Aukso žiedu žydi (Žvakė)* LTt 5 6970; *Ant lino žiedo bitutė dūzgia (Žvakė)* LTt 5 6978; *Linai – stuomuo, bitės geluo, viršuj saulė teka (Dagtis, vaškas, liepsna)* SLT p. 449. Vienas tekstas beveik toks pat, kaip ir audimą vaizduojančių mįslių: *Briedis brėda – Upė šąla (Žvakės liejimas)* LTt 5 6990. Linas ir vaškas susiejami ir palyginant: *Bėras – ne žirgas, Žalias – ne žolė, Mėlynas – ne dangus, Geltonas – ne vaškas, Pilkas – ne kiškis, Žilas – ne senelis, Baltas – ne sniegas (Linai)* 4009(368).

Audinių rietimai paprastai saugomi skryniose. Krosnis neretai vadinama *skrynja* – *Sesers skrynja nepavežama (Pečius)* 1508(285), vadinasi, joje degančią ugnį ar žioruojančias žarijas galima suvokti kaip audinius; tai ir daroma mįslėje *Pilna skrynja aksomo (Suodžiai)* LTt 5 6691. Mįslėse kalbama apie motinos skrynją ir tėvo juostą – *Mačias skrynja nepakeliama, tėva juosta nesusuojasi, bralia žirgas nepagaunamas (Pečius, kelias, vėjas)* 2989(1348). Vestuvinėse dainose minima, kad dainos, kaip ir audiniai, saugomos skrynioje: *Aš atdarysiu Dainų skrynelę, Paleisiu į liustelį. Akmuo be kraujo, Vanduo be sparnų, Papartis be žiedelių* LLD 4 21. Kitame šios dainos variante vietoj *dainų skrynelės* įvaizdžio yra *gromatėlė*: *Aš parašysiu Į gromatėlę, Paleisiu į sviutelį* LLD 4 22, ir tai, atrodo, yra esminis sugretinimas, aukščiausia išraiškos pakopa, užbaigianti audimo reikšmių lauką. Galima teigti, kad materialinė žmogaus dvasingumo (t. y. kultūros) išraiška yra audimas, o nemateriali – dainavimas arba šiaip žodinė kūryba, kalba. Tolesnė raidos grandis, sujungianti ir materialią, ir nematerialią dvasingumo raiškas, šioje grandinėje yra raštas, raštingumas: *Du stulpai stovi, trečias – un cimbola, kiškis giriaj laksta, a pijolka raša (Audžia)* 70a(152). Šioje vietoje norėtusi grįžti prie pasakų ir pacituoti vieno *linų kentėjimų* pasakojimo pabaigą: *Paskui pasiuva sau drapanas, nešioja, kol suplyšta, o kaip suplyšta, parduoda žydui, tas nuveža į fabriką. Ten sumala visus jų kaulelius, skūreles, padaro popierą. Paskui raštinykai rašo, rašo visokius atsitikimus, prirašę numeta sudrasę – ir nešioja vėjas po visus laukus...* BsV p. 360. Be abejo, tai naujesnes realijas atspindintis siužeto plėtojimas, toks variantas vienintelis, tačiau esama dar vieno, atspindinčio panašią siužeto rutuliojimosi linkmę: *Motina atsistojo ir varė visą lino gyvenimą – nuo išdygimo iki supuvusios medžiagos* 1659(1).

Raštas ir audimas mįslėse užmenami labai panašiais tektais: cituota mįslė *Dimną sėklą sėjau, Keturi diegai dygsta – Ne bet kas pažįsta (Audimo raštas)* LTt 5 7110 ir *Pačestna dirva, Dvyna sėkla (Popierius su raštu)* SLT p. 571, *Balta dirva, juoda sėkla, žąsia užakėta – rets priešęs diegą pažįsta (Laiškas arba raštas)* LTt 5 7537. Rašymui skirta plunksna užmenama labai panašiai kaip lino kančia: *Nupjauk (man) galvą, Išimk širdį, Duok kalbėt (Birbynė plunksnos. Kai plunksna drožiama rašyti)* SLT p. 469. Tris variantus turinčia mįsle panašiai užmenamas ir avilys: *Galva nukirsta, širdis išimta, šimtą metų gyvena (Kelminis avilys)* 4620(169). Bitės taip pat labai dažnai, greta audimo, vaizduojamos rašančios: *Plumpė šašė Gromatą rašė. Nunešė karaliui: Karalius taip neparašė, Kaip plumpė šašė (Bitė ir koriai)* LTt 5 6229.

Minklė *Kurs žmogus ir sveikomis akimis nemato? (Beraštis)* 37(1567) parodo, kokia vertybe ir net būtinybe laikomas raštingumas. Įdomu, kad vaizduojant raštą tarsi sueina moteriškoji ir vyriškoji – vestimentarinė ir alimentarinė – funkcijos: mįslėse su rašto vaizdavimu susipynę ne tik linų darbų, bet taip pat arimo ir ganymo motyvai.

Iš aptartųjų tekstų ryškėja, kad užaugę, žydintys linai įsivaizduojami kaip šventi ir neprieinami chtoniškumui. Galima juos interpretuoti lyg pirmą pradę ir nelytėtą gamtą, egzistuojančią sau ir indiferentišką žmogui. Ir šioje stadijoje pabrėžiamas jų vaisingumas (*un tų šakelių šimtas vaikelių*), tačiau be seksualumo akcentavimo. Šventumą ir dangiškąjį statusą linai praranda pradėjus juos rauti ir doroti, kai

vaizduojami patiriantys smurtą. Seksualiniai motyvai pasirodo kalbant apie mynimą, gausiai naudojami kalbant apie verpimą ir audimą. Mįslės apie audimą įdomios tuo, kad jose pasitelkiami ir labai erotiški, ir labai išaukštinantys, poetizuojantys motyvai. Taigi linai lyg ir įkūnija virsmo idėją – apeina ratą ir vėl tampa šventi, tik jau kitokioje, kultūrinėje plotmėje. Už *lino kančios* istorijos slypi suvokimas, kad kūniškumas ir dvasingumas – ne poliarinės opozicijos, o tarsi skirtingi vienos tėkmės taškai.

Išvados

Vadinamasis *lino kančios* motyvas ar jo atspindžiai aptinkami įvairiuose lietuvių tautosakos žanruose, tačiau personifikuoto lino kenčiamos kančios vaizdavimas įtaigiausias ir labiausiai išplėtotas dalyje pasakos AT 1199A tekstų. Darbo dainose ir pasakų dainuojamuosiuose intarpuose – žanruose, kurie dėl eiliuotos formos ir melodijos turėtų išlikti nepakitę ilgiau – nepavyko rasti įtaigesnio tos kančios suvokimo. Taigi gali būti, kad operacinis ir magiškas tekstas, dainuotas dirbant linų darbus, iš pradžių nebuvo vadintas ir suvoktas kaip lino kančia. Greičiausiai visų pirma vaizdingos kančios metaforos atsirado pasakose apie kenčiantį velnią, iš jų perėjo į tas, kuriose linai personifikuojami, o vėliau *lino kančia* / *mūka* pavadinti visi tekstai apie linų darbus. Taip galėjo būti atnaujinta nuo seno sakralaus teksto vertė.

Lietuvių paremijų, kurios tiesiogiai įvardytų lino kančias, yra nedaug. Jos įsilieja į žanrų dialogą panašiomis detalėmis. Patarlėse akivaizdžiai deklaruojamas vertybinis požiūris į drabužius, apsirengimą, nenuogumą. Gausiose mįslėse apie linų darbus esama erotizmo ir smurto scenų, tačiau išaukštinami dar nepradėti doroti linai ir audimas. Linai įkūnija virsmo nuo gamtos iki kultūros idėją. Ko gero, į lino virsmo reikšmių lauką galima įtraukti ir raštą.

¹ Archer Taylor. English Riddles from Oral Tradition. Berkeley and Los Angeles, 1951, p. 240–242.

² Ten pat, p. 249.

³ Aelita Kensminienė. Lietuvių mįslės, jų poetika ir stilistika: Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2003, p. 20–21.

⁴ Aelita Kensminienė. Kelios pastabos apie mįslių minimą. – Tautosakos darbai, [t.] XXII (XXIX). Vilnius, 2005, p. 67–85.

⁵ Vanda Misevičienė. Laukų ir namų darbų dainos. – Lietuvių liaudies dainynas, t. 12: Darbo dainos, [kn.] 2. Parengė V. Misevičienė; melodijas parengė Z. Puteikienė, Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1997, p. 15.

⁶ <http://www.musicalia.lt/pasakos/> [žiūrėta 2006-08-16].

⁷ Algirdas Julius Greimas. Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius–Chicago, 1990, p. 47.

⁸ Т. В. Цивьян. «Повесть конопля»: к мифологической интерпретации одного операционного текста. – Славянское и балканское языкознание: Карпато-восточнославянские параллели. Структура балканского текста. Москва, 1977, p. 307.

⁹ Ten pat, p. 308–309.

¹⁰ Ten pat, p. 310–311.

¹¹ Ten pat, p. 312–314.

¹² Ten pat, p. 317.

- ¹³ *Nijolė Laurinkienė*. Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. Vilnius, 1990, p. 108.
- ¹⁴ *Daiva Astramskaitė*. Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje: Linai ir lėmimai. – Baltos lankos, [t.] 3. Vilnius, 1993, p. 116–117.
- ¹⁵ *Angelė Vyšniauskaitė*. Lietuvių linininkystės papročiai. – *Juozas Kudirka, Vacys Milius, Angelė Vyšniauskaitė*. Valstiečių verslai. Vilnius, 1983, p. 159.
- ¹⁶ Ten pat, p. 160.
- ¹⁷ *Norbertas Vėlius*. Senovės baltų pasaulėžiūra. Vilnius, 1983, p. 163.
- ¹⁸ Ten pat, p. 165.
- ¹⁹ *Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene*. „Lino mūka“ lietuvių tautosakoje: Semantikos paieškos. – Liaudies kultūra, 1999, Nr. 2 (65), p. 18.
- ²⁰ Ten pat, p. 20–21.
- ²¹ Ten pat, p. 23.
- ²² Ten pat.
- ²³ *A. J. Greimas*. Min. veik., p. 48.
- ²⁴ *Lina Būgienė*. Komunikacinės sistemos kontekstas: sakmių ir patarlių sąveikos. – Tautosakos darbai, [t.] XX (XXVII). Vilnius, 2004, p. 16.
- ²⁵ *Nijolė Laurinkienė*. Vaivorykštė lietuvių žodinėje tradicijoje. – Tautosakos darbai, [t.] XX (XXVII). Vilnius, 2004, p. 184–202.
- ²⁶ *N. Vėlius*. Min. veik., p. 178.
- ²⁷ *B. H. Топоров*. О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией «мирового дерева». – Труды по знаковым системам, т. 5. Тарту, 1971, p. 32–33.
- ²⁸ *A. Веселовский*. Историческая поэтика. Москва, 1940, p. 68.

MOTIVES OF THE *FLAX SUFFERING* IN LITHUANIAN RIDDLES AND OTHER FOLKLORE GENRES

AELITA KENSMINIENĖ

Summary

The subject of the article comprises riddles, interconnected by the flax theme in the broad sense of the word (i.e. starting from initial stock processing and ending with linen), as well as other genres of Lithuanian folklore, characterized by the presence of similar motives, named as *flax suffering* (e.g. traditional work songs, tales of the stupid ogre, proverbs and sayings). The data on flax from other folklore genres is discussed in the article with special focus on the motives that are also common in riddles, or in a certain way dispute with the riddle information, supporting, supplementing or challenging it.

The so-called motive of the *flax suffering* or its reflections can be found in various genres of Lithuanian folklore. In work songs or the sung insertions into the fairy tales, i.e. pieces belonging to the genres characterized by rhymes and melody, and therefore likely to preserve stability for longer periods of time, no instances of suggestive perception of that suffering could be spotted. The most suggestive and detailed descriptions of the personified flax sufferings are presented in some recordings of the folktale “The Flax Sufferings” (AT 1199A), namely, in those where the story of this suffering is told by the flax itself or where it is endured by the devil. The type in question may well comprise two genetically different tale groups, i.e. the texts in which the so-called *flax suffering* is recited as means of protection, and the legend-like tales depicting the devil enduring the suffering of the flax. The author of the article proposes an assumption that the operational and magical text, recited to accompany the flax processing, may initially have not been perceived as flax suffering. The vivid metaphors describing tortures may have primarily emerged in the tales of the suffering devil, thereon transferring themselves into the texts of the personified flax, and thereafter the term *flax suffering* became a common denomination for all the texts related to flax processing. Thus, the old sacral value of the text could have been renewed.

Lithuanian proverbs directly mentioning the flax sufferings are few. They are involved into the dialog of the genres by similar details. The proverbs usually openly declare the high value ascribed to

clothing, dressing, covering of the naked body. The riddles containing descriptions of flax suffering or summarizing the flax life are but a few; nevertheless, those asking for or describing the stages of the flax processing are very numerous indeed. Riddles most frequently focus on the separate stages of the flax processing, employing certain details coinciding with descriptions of the flax suffering used in folktales. The flax breaking is depicted in the most similar way. The imagery of the breaking and spinning is based on carnality, for those, the low vocabulary is used. Similar tendency could be noted in the imagery of weaving as well, although details coinciding with other genres are few here, while metaphors of weaving could not be spotted in the folktales of the flax suffering. Poetical and universalizing images are much more numerous here. It is concluded that flax in Lithuanian folklore embodies the idea of transformation from nature to culture. Writing could also be included into the semantical scope of flax transformations.

Gauta 2006-10-09